

ЕТНОЦЕНТРИЗМ МОВНОГО СПРИЙНЯТТЯ СВІТУ В РОЗРІЗІ РОЗВИТКУ КРОСС-КУЛЬТУРНИХ СТУДІЙ

О.С. Комар

Проблема етноцентризму сприйняття світу тривалий час перебувала в полі зору представників філософських, соціологічних та психологічних наук, причому найважливіше місце приділялося етноцентризму як одному із важелів міжкультурної взаємодії. Дослідники проблеми етноцентризму зазначають, що ставлення людини до відмінностей між її рідною та чужими етнічними групами виражається у двох чітко визначених позиціях: етноцентричній та етнорелятивістичній [9]. Етноцентрична позиція ґрунтується на запереченні міжкультурних розбіжностей. Це часто буває властиво людям, які не мають досвіду спілкування з представниками інших культур. Вони часто не усвідомлюють різниці між культурами, сприймаючи власну картину світу як універсальну, в той час як інші представники того самого етносу можуть такі розбіжності визнавати і не оцінювати негативно, хоч і не надавати їм важливого значення. Етноцентрична позиція в такому разі призводить до напруження міжетнічних стосунків та встановлення різного роду бар'єрів між учасниками процесу міжкультурної комунікації.

Інколи етноцентризм набуває властивостей захисту від культурних розбіжностей. В такому разі люди намагаються протистояти цим розбіжностям, сприймаючи їх як загрозу власному існуванню та оцінюючи норми власної культури як «істинні», а чужі – як «неправильні» [8]. У свою чергу, етнорелятивістична позиція ґрунтується на визнанні етнокультурних розбіжностей, усвідомленні людиною права на інший погляд на довкілля. Індивіди з більш розвиненим почуттям етнорелятивізму здатні не лише усвідомлювати міжкультурні розбіжності, але й поводитися відповідно до норм чужої культури, а також сприймати та осмислювати навколишній світ як за допомогою власної культури, так і з огляду на інші культури [2; 6].

Перші наукові студії з проблем етноцентризму ґрунтувалися на засадах міжгрупової взаємодії. Сучасні студії більше уваги приділяють взаємодії міжкультурній, оскільки в процесі контактів між представниками різних культур стикаються відмінні один від одного культурно-специфічні погляди на світ.

За визначенням американського соціолога В. Самнера, *етноцентризм* (від грец. *ethnos* – група, плем'я та лат. *centrum* – центр, осередок) – властивість індивіда, соціальних груп і спільнот (як носіїв етнічної самосвідомості) сприймати та оцінювати життєві явища крізь призму традицій і цінностей власної етнічної спільноти, що виступає як певний загальний еталон або оптимум [11, 46].

Інтерпретуючи ідеї В. Самнера, американські психологи М. Брауер та Д. Кемпбел з'ясували характерні для етноцентризму властивості, до яких віднесли:

- шанобливе ставлення до власної культури, традицій, побуту, одночасно з цим несприйняття цих самих елементів інших культур;
- усвідомлення звичаїв власного етносу як універсального досвіду попередніх поколінь;
- беззаперечне прийняття норм та цінностей свого етносу;
- діяльність виключно в інтересах власного етносу [3].

На думку Р. Барта, важливим показником етноцентричності людини є набір властивих їй мовних та культурних особливостей. Дослідник підкреслює конвенціональну природу етноцентричності, яка визначається ситуативно у процесі соціального та культурного обміну на межі етнічного кордону і яка часто сама створює такий кордон. Етнічні кордони при цьому рухливі, а критерії етнічної ідентифікації різняться за своєю природою [10]. Варіантами такої ідентифікації є процеси внутрішнього та зовнішнього визначення етнічної групи. У процесі внутрішнього визначення різні культурні та мовні фактори окреслюють членам групи, а також представникам інших груп, можливості самостійної етнічної ідентифікації та ступеня етноцентризму. Такий процес може бути як індивідуальним, так і колективним. Зовнішнє визначення, у свою чергу, визначає індивіду або й цілому етносу таку етноцентричну позицію, за якої представники інших груп, зокрема етносів, наділяються певними характеристиками та якостями. Відповідно, етнічність може сприйматися по-різному всередині групи та ззовні. Таким чином, етноцентризм – це двобічний процес, який відбувається на межі між «своїм» та «чужим», причому його особливості залежать не тільки від внутрішніх факторів у межах групи, але й від її оточення [7].

Окремі сучасні психологи та соціологи часто апелюють до поняття «етноцентризм» як до негативного соціально-психологічного явища, яке обов'язково призводить до несприйняття «чужого» одночасно із завищенням оцінки «свого», і визначають його як нездатність усвідомлювати поведінку інших людей відмінно від манери, яка визначається індивідові його власним культурним середовищем [1; 5]. Зауважимо, що поняття «чужий» з етноцентричного погляду має декілька основних значень:

- не місцевий, іноземний, той, що знаходиться поза межами рідної культури;
- дивний, незвичайний, той, що має контраст зі звичним, стереотипним;
- незнайомий, невідомий, часто недоступний для пізнання;
- надприродний, всемогутній, перед яким людина безсила;
- злий, лиховісний, той, що несе загрозу [2].

У будь-якому разі етноцентризм, як й інші соціально-психологічні явища, не варто розглядати як щось позитивне чи негативне, оскільки ціннісне судження про нього не може бути прийнятним. Так, етноцентризм є частиною

буття особистості, наслідком її соціалізації та прилучення до конкретної культури. Незважаючи на те, що етноцентризм часто буває перешкодою у міжетнічній та міжкультурній взаємодії, він виконує функцію підтримання та збереження етнічної самоідентичності, цілісності та специфічності.

Перенесення проблеми етноцентризму в площину лінгвістики відкриває зовсім інший її бік. З мовного погляду, етноцентризм має надзвичайно велике значення у сприйнятті навколишнього середовища людиною як представником насамперед свого етносу. Етноцентричним є погляд на довкілля крізь призму цінностей етноспільноти, до якої належить мовець, надання переваги усталеному століттями власному способу життя, яким жили його предки. Етноцентризм стає для представника етносу основою для оцінки та формування суджень про реалії, які його оточують, скажімо, реалій природи, різноманітних предметів побуту, людей (як представників того самого етносу, так й інших), народних традицій, звичаїв тощо. При цьому життєві та культурні процеси оцінюються через традиції етнічної свідомості. Важливим каталізатором такого сприйняття та оцінки виступає мова як чинник, що акумулює уявлення, відчуття та досвід попередніх поколінь.

Важливим фактором впливу на рівень етноцентричності та етнічної самоідентифікації є ті чи ті офіційно прийняті етнічні або лінгвістичні класифікації. Зокрема, Є. Головка відзначає, що, наприклад, стара людина з віддаленого села може зовсім не усвідомлювати, до якої національності вона належить та якою мовою говорить. Самоідентифікації в такому разі сприяють різні зовнішні фактори, зокрема школа, засоби масової інформації, комп'ютерні мережі тощо. За умови відсутності таких факторів людина, як правило, називає себе належною до якогось місця, тобто відбувається ідентифікація індивіда з конкретною етнічною або соціальною групою, яка проживає на тій чи тій території [1].

Підтвердження етноцентричної ідентифікації можна знайти, зокрема, в етнімах. Найдавнішим із семантичних типів етнімії є самоназва, що позначає «своє» на противагу «чужому». Протягом століть люди жили замкненими родами, пізніше племенами, тому все те, що було поза племенем, було поза традиційним сприйняттям. Саме з цього основного протиставлення виникали позначення етнічних груп. Так, самоназва німців – *deutsch* – у давньогерманській мові мала значення «люди», «народ». З іншого боку, той самий зміст міг виражатися по-іншому. Носії однієї мови, які розуміли один одного, називали себе «ті, що говорять», на відміну від усіх інших, мови яких вони не розуміли. Наприклад, назва етнічної групи Нової Гвінеї *girapa* мовою місцевого населення означає «говорити». Чужі ж завжди були «без'язикими», «німими», про що свідчить назва *німці*, яку дали слов'яни на означення своїх безпосередніх сусідів [4, 135].

Важливою з погляду переосмислення проблеми етноцентризму з лінгвістичної точки зору постає його варіативність, коли його якісні характеристики можуть набувати різних ознак, залежно від рівня розвитку свідомості мовця та його самоідентифікації. Зокрема, Б. Поршнев виділяє *гнучкий етноцентризм*, який реалізується шляхом зіставлення «свого» та

«чужого» у свідомості мовця. Він вважає такий вид етноцентризму найпрогресивнішим, оскільки напрями пізнання особистості спрямовані як усередину етносу, до якого вона належить, так і на інші етнічні групи, які є цікавими з погляду порівняння та зіставлення [5].

Етноцентричне світосприйняття має глибоке коріння в історії людства, оскільки воно є наслідком розвитку культури та соціалізації особистості. Кожна людина як така є до деякої міри етноцентричною, тому, усвідомлюючи свій власний етноцентризм, кожен більшою або меншою мірою розвиває гнучкість та толерантність у спілкуванні з іншими людьми, зокрема представниками інших етносів. Досягнути цього можна в процесі розвитку міжкультурної комунікації, що передбачає не лише позитивне ставлення до існування та діяльності інших етнічних груп, а й здатність розуміти їхніх представників та налагоджувати дружні контакти у дусі поміркованого етноцентризму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головки Е.В. Переключение кодов или новый код? / Е.В. Головки // Труды факультета этнологии Европейского университета в С.-Петербурге. – СПб., 2001. – Выпуск 1. – С. 299–316.
2. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации : [учебник для вузов] / Грушевицкая Т.Г., Попков В.Д., Садохин А.П. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.
3. Кемпбелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях / Д. Кемпбелл. – М. : Социально-Психологический Центр, 1996. – 391 с.
4. Николов В. Этнонимы / В. Николов. – М. : Наука, 1970. – 268с.
5. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история / Б.Ф. Поршнев. – М. : Наука, 1966. – 211 с.
6. Рыжова С.В. Психологическая составляющая этнонационализма / С.В. Рыжова // Этническая психология и общество : материалы 1-ой конференции секции этнической психологии при РАО / отв. ред. Н.М. Лебедева. – М. : «Старый сад», 1997. – С. 173–181.
7. Солдатова Г.У. Межэтническое общение: когнитивная структура этнического самосознания / Г.У. Солдатова // Познание и общение. – М. : Наука, 1988. – С. 111–125.
8. Соснин В.А. Культура и межгрупповые процессы: этноцентризм, конфликты и тенденции национальной идентификации / В.А. Соснин // Психологический журнал. – 1997. – № 1. – С.50–60.
9. Тер-Минасова С.Г. Роль языка в формировании личности. Язык и национальный характер // Этносоциоллингвистика : хрестоматия / [авт.-сост. Н.И. Коновалова]. – Екатеринбург, 2004. – С. 241–249.
10. Bart R. Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference / R. Bart. – Oslo, 1969.
11. Sumner W. The Science of Society / Sumner W., Keller A. – New Haven : Yale University Press, 1942.